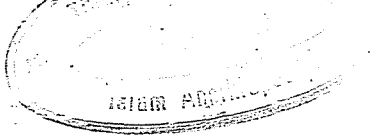

06 OCAK 1992

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

DERGİSİ

SAYI : 7

KAYSERİ — 1990

İSLÂM DİNİNDE KÂLB VE AKLIN ÖNEMİ

Prof. Dr. Cihad TUNÇ*

İslâm Dini, sağlam, sağlıklı bir akla sahip olanları, yani akli başında olanları kendi hür ve serbest iradeleriyle bu dünyada iyiliğe, mutluluğa, faydalı ve güzel işlere, öteki dünyada yani Âhirette de kurtuluşa, saadete götüren Yüce Allah'ın koyduğu ilâhî bir kanundur, diye tarif ve tavsif olunmuştur. Bu tariftan anlaşıldığına göre akıl sahibi kişiler bu dini kendi hür irade ve ihtiyarlarını kullanarak seçmektedirler; herhangi bir şekilde zorlama ve yönlendirme söz konusu değildir. Kişinin aklını kullanarak tercihini kendisinin yapması öngörülmektedir. Böyle bir tercihin iki yönlü bir faydası yine bu tarifte zikredilmektedir ki, bunlardan biri, kişinin bu dünyada iyiliğe, mutluluğa, faydalı ve güzel işlere yöneltilmesi, ötekisi de böylesine güzel, mutlu ve yararlı bir düzen içerisinde yaşamış olan kişinin öteki dünyada, Âhirette de bu güzelliklerin karşılığını görerek her türlü azab ve cezadan kurtularak yine saadete ve huzura ulaşmasıdır. Bu tarifte işaret edilen diğer husus ta, hem bu dünyada hem de ötekinde bu zikredilen olgunluğa ve kemâliyeteye ulaşmak için gerekli olan kural ve kaidelerin ilâhî oluşu, yani Allahu Teâlâ tarafından bizzat konulmuş olmasıdır.

Şu halde İslâm Dini Yüce Allah tarafından konulmuş ilâhî bir kanundur. İnsanlara saadet ve mutluluk yollarını gösterir, kurtuluşa ermelerine vesile olur, insanın yaradılışındaki gaye ve maksadı ortaya koyar, Yüce Allah'a nasıl iman edileceğini, ne şekilde ibadet edileceğini bildirir ve insanları bu dünyada hayırlı, faydalı, iyi ve güzel işlere (amellere) yöneltir.

Bu ilâhî kanunu peygamberler vahiy suretiyle Yüce Allah'tan alarak insanlara aynen tebliğ etmişler, bildirerek haber vermişlerdir. Öyleyse İslâmiyet nazarında din, Peygamberlerin ilâhî

(*) E.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

vahye dayanan tebliğleri olup, o ilâhî vahyin gerçek sahibi, yaratıcısı ve koruyucusu da bizzat Yüce Allah'tır. Peygamberler da-
hi kenâliklerinden din ve şariat koyamazlar; onların vazifeleri,
sadece dini hükümleri tebliğ edip haber vererek bildirmek ve in-
sanları, inananları ikaz edip uyarmaktır.

Nitekim aşağıda verilen âyet-i Kerimeler bu hususa açıkca
işaret etmektedir :

14. İbrahim Suresi/4. âyet: «Kendilerine apacık anlatabilsin
diye her peygamberi kendi milletinin diliyle gönderdik...»

16. Nahl Suresi/36. âyet: «Andolsun ki, her millete, Allah'a
kulluk edin, azdırıclardan kaçının diyen peygamber göndermi-
şizdir...»

35. Fâtır Suresi/24. âyet: «Şüphesiz biz seni, müjdeci ve uya-
rıcı olarak gerçeğe gönderdik. Geçmiş her millet içinde de bir
uyarıcı bulunagelmıştır...»

Burada ifade edilmeye gayret edilen hususlar göre İslâm
Dininin gayesi, kişinin aklî düşüncelerini, kâlbini ve işlerini gü-
zelleştirip doğrultarak, kişiyi, böylece temizleyip arıtarak yücelt-
mek ve onları önce bu dünyada, sonrada Âhirette huzura, olgun-
luğa ve kurtuluşa kavuşturmaktır. Bir toplumun huzuru ve sa-
adeti önce o toplumu meydana getiren kişilerin saadetine bağlı
olduğuna göre, kişilerin huzur ve saadeti aynı zamanda toplu-
mun huzur ve saadetidir.

Buna göre İslâm Dini inanç (akîde), ibâdet ve ahlâk, başka
bir ifadeyle itikadî (iman), amelî (ibâdet ve muâmelât) ve ahlâ-
kî hükümlerden ibaret bir bütündür.

I— İtikâdi hükümler (inançla ilgili hükümler) :

İnanç (itikad), bir şeye gönül bağlamak, boyun eğmek, onun
varlığına veya yokluğuna hür iradesiyle, kâlbiyle ve vicdanıyla
karar vermek, inanılması gereken şeyleri kabul ve tasdik etmek
demektir. İşte inanılması gereken hususların kabul ve tasdiki
ancak akılla, kâlble olur (1).

İnanç Esaslarından bazıları : Yüce Allah vardır, bir tektir,
ortağı ve benzeri yoktur, Hz. Muhammed (S.A.V.) O'nun kulu ve
peygamberidir, Allah katından geldiği Hz. Peygamberin tebliğ

eylemiş olduğu kat'iyetle bilinen hükümlerin ve haberlerin hepsi doğrudur gibi.

II— Amelî ve ibâdet ve muâmelâtla ilgili hükümleri :

Bunlar insanların işleriyle ilgili hükümler, yapılması gereken emirler, kaçınılması icabeden yasaklardır. Bu işler ya doğrudan doğruya Allah'a ve Allah için yapılır; bunlara ibadet denir, veya kullar arasında, yani insanların birbirlerine karşı olan işleridir, bunlara da muâmelât denir. Meselâ; Yüce Allah'a ibadet ediniz. Namaz kılınız. Oruç tutunuz gibi hususlar ibadet ve taat cinsindendir. Başkalarının haklarına, canına, malına, namusuna kötü gözle bakmayınız, zulmetmeyiniz, âdil olunuz, sözünüzü tutunuz, sadaka veriniz... gibi hususlar da muâmelât cinsindendir.

III— Ahlâki hükümler :

Bunlar kâble, duyularla ilgili olup ahlâkın güzeleşmesine, vicdanın terbiyesine, aklın belli kural ve ölçüler içerisinde arınmasına ait hükümlerdir. Meselâ; yalan söylemeyiniz kimseyi kıskanmayınız, cömert olunuz, birbirinizle hoş geçininiz, herkese iyilik ediniz, komşularınızı incitmeyiniz, güler yüzlü ve tatlı sözlü olunuz gibi.

Bilindiği gibi İslâm Dini inanç, ibadet ve ahlak gibi üç ana parçadan meydana gelmiş bir bütündür ki, bunlardan biri eksik olunca onun bütünlüğüne zarar geldiği gibi, bunlardan biri diğeri lehine veya aleyhine de tercih edilemez. Bir bütünün parçaları gibi bu üç esasa tam mânâsıyla uyulup yerine getirildiği takdirde, kabul ve tasdikle birlikte teslimiyet ve boyun eğme meydana gelebilir. Aksi takdirde bunlardan bir kısmı yapılp, bir kısmı yerine getirilmezse bütünlük meydana gelmediği gibi eksiklik ve noksanlıklar sebebiyle kâlbın, vicdanın ve aklın güzelleşip terbiyesi mümkün olmaz. Şayed bütün bunlar ayrı ayrı bilinip öğrenildikten sonra kâlb ile tasdik edilip kabul edilerek inanılan hususların da gereği yerine getirilirse, bu üç ana bölüm tam manasıyla kâlbe yerleşip arzu edilen bütünlük sağlanmış olur.

İslâm dininde kâlb beş duyumuzla ve aklımızla elde ettiğimiz bilgilerin depo edildiği insanın iç dünyası olarak tavsif edilmektedir. Bu anlamda kâlb, mücerret (soyut) bir kavramdır. Bu bakımdan insanın göğüs boşluğunda akciğerlerin arasında bulu-

nan iki kulakcık ve iki karıncıktan ibaret olan, vücudumuzun en önemli organı olan hayatımızın devamını kendisine borçlu olduğumuz, yürek de dediğimiz anatomik ve fizikî yapısı olan organımız anlaşılmalıdır. Zira bu yanlış anlayışta olanlar zamanımızda bir tedavi şekli olan «Kalb nakli»ne karşı çıkmaktadırlar. Halbuki İslâm Dininin iman, amel ve Ahlâk konusunda üzerinde durduğu kâlble nakli yapılan yürek birbirinden tamamen ayrı şeylerdir. Bütün bu hükümlerin ve bilgilerin yerleştiği kâlbî başkalarının sevk ve idaresi, tehakkümü söz konusu değildir. Bu bakımdan insanın işlerine hüküm veren İslâm Hukukcuları, onun sözüne ve ifadesine bakarak hüküm verirler. Kâlb ise irade ve hükmün dışında kalır.

İslâm Dininin üzerinde durduğu kâlb ise, kat'i ve kesin delillerle bilinip kabul ve tasdik edilen hükümlerin yerleştiği ve bu hükümlere uygun olarak hareket etmeyi sağlayan mücerred bir kâlbdir. Böyle bir kâlb hadis-i şerifte (2) zikredildiği gibi kuşku veren, insanı şüpheyne düşüren şeyleri hemen terkedip bırakır, şüphe ve kuşku uyandırmayan şeyleri yapar. Zira kat'i olmayan, yüzde yüz bir kesinliğe ulaşmayan hükümlerin bu kâlbte yeri yoktur. Nitekim Sevgili Peygamberimiz; «Günah, kâlbın titremesidir» (3) buyurmuştur. Yani insan, herhangi bir işi yaparken kâlbî huzur ve sükun içerisinde olmalıdır. Şayed kâlb huzursuz ise, çırpınıp titriyorsa, o iş makbul bir iş değildir, o işi bırakıp terketmelidir. Böyle bir kâlb, zararlı şeylere düşmek korkusundan, zararsız gibi görünen şeyleri dahi terkeder. Meselâ; gıybete düşmek korkusuyla, insanların durumlarından, işlerinden bahsetmemek, yanlış yollara sapmak ihtimalini düşünerek helâl gibi görünen, canının çektiği her şeyi yemekten veya yapmaktan çekinmek gibi.

Yine böyle bir kâlb sahibi, ömrünün bir kısmının boşa geçeceği korkusundan Allahu Tealâya olan yakınlığını artırmak için bütün varlığıyla Yüce Rabbine yönelip her gününü bir önceki gününe nazaran daha çok çalışarak, daha çok ibadet ederek geçirmeye çalışır. Böyle bir olgunluğa ulaşmış bir kâlbte sahip olan kimse her konuda evvelâ kâlbine danışır. Nitekim bir rivayette açıklandığı gibi «sana her ne kadar fetva verseler bile, sen kâlbine danış» kâidesine uygun olarak, o konuda cevap verilmiş olsa bile, şayed kişinin kâlbî huzur bulmadı ve tatmin olmadıysa, onu bırakması, o işten vazgeçmesi, yapmaması gerekir. Zira aklen câiz görülen şey, yapılmaya da, terkedilmeye de eşit uzaklıklarda-

dır, o şartlar altında belki de faydası da zararı da birbirine eşittir. Bu bakımdan böyle bir durumda kâlb sükun ve huzura kavuşmayıp hâlâ bir bilene sormayı düşünüyorsa, o işi yapmayıp terketmesi daha doğru olur.

AKIL :

Yukarıda inançla ilgili hükümlerden bahsederken, inanılması gereken hususların kabul edilip kâlbe yerleşmesinden bahsetmiştik. İşte böyle bir kabul ve tastikte aklın rolü de büyüktür. Zira akıl kesin ve kat'î delillere dayanarak, muhakeme ederek, yerine göre tenkid ve tahliller yaparak açık, seçik ve yüzde yüz bir doğrulukta bulduğu hükümlere inanır, kabul ve tasdik eder. Bu sebepten dolayı yazımızın bu kısmında «akıl» üzerinde durmak istiyoruz.

Akıl, Kelâm İlminde bilgi elde etme yollarından biridir, yani insanda bilgileri meydana getiren sebeplerden biridir. Akıl ile duyu organlarının idrak (kavrama) sâhası olan hissedilenlerin dışında kalan ma'kulât denilen (akıl ile idrak edilenler) mücerret olan soyutlar idrak edilir. Duyular gözlenip duyulabilen müşahhas (somut) olanları idrak ederken, akıl da mücerret (soyut) olanlar hakkında insana bilgi sağlar.

Akıl, maddî bir kuvvet olmayıp mücerred ve ruhanî bir cevherdir. Başka bir tarifte ise, akıl, insanda bulunan (nefs-i natıkaya) konuşan nefse mahsus bir kuvvettir ki, nefis bununla ilimleri elde eder ve mefhumları, tabirleri ve terimleri idrak edip kavramaya muktedir olur.

Akıl öyle bir cevherdir ki, bilinmeyenleri tariflerle tasavvur ederek ve delillerle kabul ve tasdik ederek, hissedilenleri de beş duyu ile müşâhede ederek idrak edip anlar.

Akıl ile elde edilen bilgiler iki çeşittir :

I— Zorunlu (bedihî veya apacık) olan bilgiler. Beş duyunun işe karışmaması şartıyla, nazar veya istidlâle veya akıl yürütme-ye ihtiyaç duyulmadan sırf akıl ile bedihî olarak meydana gelen ilme zorunlu ilim denir. Meselâ; bütünün parçalarından büyük olduğunu (küllün cüz'lerinden büyük olduğunu) bilmek gibi; çünkü, önce bütünün, parçanın ve büyüklüğün mânâlarını düşündükten sonra, bütünün parçasından büyük olduğunu bil-

mek başka bir şeye bağlı değildir. Ayrıca iki kere ikinin dört olduğunu bilmek, elli sayısının yüz sayısının yarısı olduğunu bilmek gibi.

Bundan başka şu üç ilke de zorunlu bilgiler arasında yer alır:

1— Olumlulukla olumsuzluk bir nesnede aynı anda ne birleşebilir ne de ikisi birden aynı anda ortadan kalkar.

2— Bir nesneye ayrı ayrı eşit olan nesneler, birbirlerine de eşittir.

3— Bir cisim aynı anda iki ayrı yerde bulunamaz.

II— Nazarî veya İstidlâlî Bilgiler:

Akıl yürütmeyi, zihnin faaliyet göstermesini gerektiren bilgilerdir. Bu çeşit bilgileri nelde edilişinde akıl belli ölçüler ve şartlarla çalışarak yeni bilgilere ulaşır.

Nazar veya istidlâl, daha önce bilinen ön bilgileri usulüne göre düzenleyerek daha önce bilinmeyen yeni bilgilere, neticeye ulaşmaktır. Zihni hatadan koruyan, doğru ve sağlıklı düşünme yollarını araştıran ve öğreten Mantık İlmine göre delil aramak, delil kullanmak ve delile baş vurmak demek olan nazar veya istidlâl şekilleri üç türdür :

1— Talil veya Kıyas — Tümden gelem,

2— İstikra — Tümevarım,

3— Temsil (Analoji).

İşte bu yollarla akıl, önceden bilinenleri düzenleyerek yeni bilgiler elde eder. Bu ön bilgiler veya hükümler ne derecede doğru v kat'î delillere dayanıyorsa, elde edilen yeni bilgiler ve netice de o derecede doğru ve güvenilir olur.

Delil ise bizi bir konu hakkında olumlu veya olumsuz hüküm vermeye götüren şeydir. Deliller de kat'î deliller ve zannî deliller diye iki çeşittir :

a) **Kat'î Deliller** : Hükümün bildirdiği şeyden muhalif, yani aykırı görünen, münakaşa götürür bütün ihtimalleri kaldıran, şeksiz ve tereddütsüz kabul edilen delillere kat'î delil denir.

b) **Zannî Deliller** : Hükümün bildirdiği şeyden akla gelen her türlü ihtimali ortadan kaldırmayan ancak kat'î bir esasa dayanırsa, o takdirde belki kabul edilebilen delillerdir.

Görüldüğü gibi bu zikredilen ölçüler, kural ve şartlar altında akıl yürütülerek zihin çalıştırılırsa, yeni ve güvenilir bilgiler elde edilir. Bununla beraber, bir takım art niyetlerle, muâzırını ilzam etmek için kurulan kötü plânlarla akıl yürütmeye baş vurulursa, neticeler de o nisbette kötü ve şaşırtıcı olur. Böyle bilgilere yukarıda bahsi geçen ölçüler dahilinde itibar etmemek, bunlara güvenmemek, kabul ve tasdik etmemek gerekir.

Eskilerin görüşlerine göre akıl veya sağduyu dünyada en iyi dağıtılmış şeydir. İyi ve adaletli hüküm vermek, doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden, faydalıyı zararlıdan ayırdetme gücü olarak da nitelenen akıl veya sağduyunun bütün insanlarda yaratılıştan eşit olduğu görülmektedir.

Bilindiği gibi İslâm Dini kişiyi yaptıklarından dolayı sorumlu tutarken, Yüce Allah'ın emirlerini yerine getirip yasaklarından kaçınmayı tavsiye ederken öncelikle akla veya sağduyuya bakmaktadır. Zira mükelef olmanın iki şartından biri akıllı olmak, yani akli başında, sözü sohbeti dinlenir, iyiyi kötüden, faydalıyı zararlıdan ayırdetme gücüne sahip olmaktır. Diğer de çocukluktan çıkıp erginlik yaşına ulaşmaktır. Bundan da anlaşıldığı üzere, akıldan yoksun olanlar teklifi hükümler denilen bu emirleri yerine getirip yasaklardan kaçınmakla yükümlü değildirler. İşte «Akli olmıyanın dini yoktur» hadisini bu anlamda anlamak gerekir.

Nitekim Yüce Allah, Kur'an-ı Kerim'in pek çok âyetlerinde insanları akli kullanmaya, düşünmeye, anlamaya, yeni bilgiler üretmeye, öğrenmeye, öğretmeye, kat'i hükümlere ulaşmak için deliller aramaya davet etmektedir. Bütün bunlar ancak akıl veya sağduyu ile mümkün olabilmektedir. Bu itibarla insanın aklıdan vazgeçmesi, akla değer vermemesi, bir kenara atması imkansızdır. Kaldı ki, bu hükümleri verirken bile insan yine aklını kullanmaktadır. Herkesce bilinen Nasreddin Hoca fıkrasında olduğu gibi, akıl almaya pazara gidip de sonunda kendi aklını beğenip satın alan kimse bu gerçeği espirili bir tarzda ortaya koymaktadır.

Bu hususla ilgili âyet meâllerinden örnekler :

Bakara Suresi/164: «Göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri ardında gelmesinde, Allah'ın gökten indirip

yeri ölümden sonra dirilttiği yağmurda (suda), her türlü canlıyı yeryüzünde yaymasında, rüzgârları ve emre âmade (yağmur vermeye hazır) bulutları yerle gök arasında döndürmesinde akıl sahipleri (düşünen kimseler) için deliller, işaretler vardır.»

Bakara Suresi/151: «Nitekim Biz size, âyetlerimizi okuyacak sizi her kötülükten arıtacak, size Kitabı ve Hikmeti öğretecek ve bilmediklerinizi bildirecek bir Peygamberi aranızdan gönderdik.»

A'raf Suresi/184-185: «Düşünmüyorlar mı ki, arkadaşları olan Peygamberde deliliğin eseri yoktur. O ancak açıkca uyaran bir kimsedir. Göklerin ve yerin hükümranlığını, Allah'ın yarattığı her şeyi ve ecellerin yaklaşmış olması ihtimalini düşünmüyorlar mı? Bundan sonra hangi söze inanacaklardır?»

Yunus Suresi/101: «Göklerde ve yerde olanlara bakın!...»

Yusuf Suresi/2: «Biz onu (Kur'anı) anlayasınız diye, arapça okunmak üzere gönderdik.»

Kaf Suresi/6: «Onlar (insanlar) üstlerindeki göğü nasıl yapmışız, süslemişiz bir bakmazlar mı? Onda hiç bir çatlak da yoktur.»

Mülk Suresi/3-4: «Gökleri yedi kat üzerine yaratan O'dur. Rahmânın bu yaratmasından bir düzensizlik bulamazsın. Gözünü bir çevir bak! bir aksaklık görebilir misin? Bir aksaklık bulmak için gözünü tekrar tekrar çevir bak; ama göz umduğunu bulamayıp bitkin ve yorgun düşer.»

Zümer Suresi/9 -10: «Geceleyin secde ederek ve ayakta durarak boyun büken, Âhiretten çekinen, Rabbinin rahmetini dileyen kimse, inkar eden kimse gibi olur mu? Ey Rasûlüm De ki: Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri öğüt alırlar. Ey Rasûlüm! şöyle de: «Ey inanan kullarım! Rabbinize karşı gelmekten sakının; bu dünyada iyilik yapanlara iyilik vardır. Allah'ın yarattığı yeryüzü geniştir. Yalnız sabredener, ecirleri sonsuz olarak ödenecektir.»

Görüldüğü üzere insanı hem bu dünyada hem de Âhirette mutlu kılacak bütün bu öğüt ve tavsiyeler, ilmî ve dinî gerçekler, yaratıklarda görülen ahenk ve hikmetler ancak ve ancak akıl ile

zihninin faaliyetleriyle anlaşılabilir. Aksi halde bunları anlayıp kavramak, etrafımızda olup biten her şeyden deliller çıkarmak, yeni bilgilere ulaşmak mümkün olamazdı.

İnsanı insan kılan, hayvanlardan ayırdedici biricik özellik olan aklı, iyi kullanmak, bilimlerde doğruyu bulmak zorunludur. İnsanlar, fizik yapılarından şikayetçi olup zaman zaman sızlandıkları halde, kendi akıllarını beğenip ondan hoşnut olduklarını ifade etmektedirler. Bütün insanlarda ortak olan bilmek, öğrenmek arzusu, devâsız bir hastalıktır; çünkü insanın bilgis arttıkça, merakı, yeni şeyler öğrenme arzusu da artar. Öğrenmenin ve bilmenin sınır tanımazlığı ortadadır. Bununla beraber hakikatı, gerçeği ararken aklımızı ve fikirlerimizi sevk ve idare eden yukarıda ki kural ve kâideleri de göz önünde bulundurmak gerekir.

D İ P N O T L A R

- (1) Buhârî, Sahih, Kitabu'l-Buyu', Bâb: 3. C. III. s. 4; Tirmizî, Sunen, Kita-Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 2, ss. 1-12, Kayseri 1985'de yayınlanmış makalemize bakılabilir.
- (2) Buhârî, Sahih, Kitabu'l-Buya, Bâb: 3. C. III. s. 4; Tirmizî Sunen, Kitabu'l-Kiyame, Bâb: 60, c. IV. s. 668.
- (3) Beyhakî, Kenzu'l-Ummâl, Alâuddîn Ali el-Muttakî Neşrî C. III. s. 434-35, Hadis No: 7320, Halep 1970.